

SAYALI SADIQOVA*

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DÖVLƏT DİL KONSEPSİYASI

Dövlətçilik prinsipi dilə siyasi amil kimi yanaşaraq, onun hüquqi statusunu və fəaliyyət qaydalarını təyin edir. Aparılan dil siyasətində dilin funksional imkanları dövlət tərəfindən qanunlar çərçivəsində həyata keçirilir. Dil quruculuğu prosesini planlı şəkildə həyata keçirən dövlət siyasəti ayrı-ayrı fərdlərin mənafeyini deyil, millət və xalqın mənafeyini özündə əks etdirir. Bu baxımdan milli və mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı və yüksəlişi uğrunda davamlı olaraq siyasi amilləri əsas götürmüşdür. Azərbaycan Respublikasına Ulu öndər Heydər Əliyev rəhbərlik etdiyi ilk illərdən dövlətçiliyin inkişafı və onun atributlarının formalaşması, eləcə də zəngin mənəvi-mədəni həyatı ilə bağlı mühüm işlər görmüş, ana dili, ümumən dil quruculuğu haqqında elmi-nəzəri fikirləri ilə dövlət dil konsepsiyasını sistemli şəkildə inkişaf etdirmişdir.

Dil və millətin bir-biri ilə fəlsəfi bağlılığı dil siyasətinin dövrün tələblərinə uyğun qurulmasını tələb edirdi. Dövrün tələblərini nəzərə alan dahi liderin apardığı dil siyasəti Azərbaycan dilinin inkişafında xüsusi mərhələ təşkil edir və ictimai həyatın bütün sahələrində - sosial həyatda, mədəniyyətdə, elm sahələrində, tədrisdə dilin inkişafı ilə bağlı apardığı qətiyyətli siyasəti Azərbaycan dilinin funksionallaşması istiqamətində mühüm addım hesab olunur. H.Əliyev deyirdi: “Dil, millət fəlsəfi məfhumdur, tarixi anlayışdır. İnsanlar dünyada mövcud olandan onlar hansısa dillərdə danışılar. Bir halda ki, insanlar olub, demək, onların bir-biri ilə əlaqəsi üçün dil də olubdur. İnsanlar dünyada mövcud olandan müəyyən tayfalar, qruplar yaranıbdir, bundan sonra onlar genişləniib, millət şəklinə gəlib çıxıblar. Ona görə həm millət anlayışı, həm dil anlayışı, yenə deyirəm, fəlsəfi məfhumdur, fəlsəfi, tarixi anlayışdır. Dialektikanın qanununa görə, bu iki anlayış daim inkişafda, dəyişikliyə olubdur.” [Əliyev: 1997, s.457]

Dil və milləti qarşılıqlı əlaqədə götürən, onun varlığının əsas göstəricilərindən biri hesabədən Azərbaycanın dahi rəhbəri öz praktik fəaliyyəti ilə elmi-pedaqoji mühitdə Azərbaycan dilinin tətbiqi məsələlərinin genişləndirilməsi strateji gələcəyə hesablanmış bir təşəbbüsdür. Bu baxımdan azərbaycanşünaslıqda dövlət dil siyasətinin yaradıcısı Heydər Əliyevdir. Moskvanın apardığı vahid dil siyasətinin davam etdiyi dövrdə sovet ideologiyasının arxasınca getməyib millətin varlığı olan milli dilin qorunmasını təmin edən dil siyasəti apararaq, dilə milli-mənəvi, mədəni sərvət kimi yanaşaraq onun siyasi nüfuzunun gücləndirilməsi və bütün bunların reallaşdırılması üçün şəxsi təşəbbüslər irəli sürmüşdür. Ana dilinin tədrisinə xüsusi fikir vermək, ana dilində bədii və elmi ədəbiyyatın nəşrini genişləndirmək dövlət başçısının rəhbərliyi ilə həyata keçirilmişdir. Heydər Əliyevin bu təşəbbüsləri, cəsarətli addımları respublikada milli dil siyasətini formalaşdırdı. Heydər Əliyev müstəqillik illərində də əvvəlki siyasi fəaliyyəti dövründə apardığı dil siyasətini davam etdirərək ana dilinin siyasi-ideoloji səviyyəsini qaldırdı. Mükəmməl bir dil qurucusu kimi tarixə düşmüş böyük şəxsiyyət öz mükəmməl dövlətçilik prinsipləri ilə Azərbaycan dilinin tətbiqi məsələlərini genişləndirdi. Azərbaycan xalqının dahi rəhbəri Heydər Əliyevin işləyib hazırladığı və planlı şəkildə həyata keçirdiyi dil siyasəti mükəmməl elmi-nəzəri əsaslara söykənmişdir.

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, filologiya elmləri doktoru, professor, sayalisadigova@yahoo.com

1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyi ilə əlaqədar keçirilən təntənəli yığıncaqda Heydər Əliyevin nitqi şəxsi nümunə oldu. Sonralar ulu öndər bu dövrü xatırlayaraq demişdir: “Xatirimdədir, universitetin 50 illik yubileyində çıxış edərkən, şübhəsiz ki, öz ana dilimdə, Azərbaycan dilində danışdım. Bu, böyük bir sensasiya kimi qəbul olundu, təəccüb doğurdu, – nə cür olur ki, respublikanın rəhbəri Azərbaycan dilində çıxış edir və bu dildə heç də pis danışmır. Bəziləri məni bu hadisə münasibətilə təbrik edirdilər, minnətdarlığını bildirirdilər. Dilini sevən, milli ruhla yaşayan insanlar, doğrudan da, bunu böyük bir hadisə kimi qəbul etdilər. Mən isə onlara dedim ki, burada bir qeyri-adilik yoxdur, nahaq təəccüb edirsiniz, bu, mənim ana dilimdir və ana dilində çıxış etmək elə böyük bir qəhrəmanlıq da deyildir. Ana dilini bilməmək isə, ana dilini qiymətləndirməmək isə, şübhəsiz ki, xalq qarşısında qəbahətdir.” [Heydər Əliyev: 1994]

Azərbaycan KP MK-nın 1969-cu il iyul plenumunda respublikanın rəhbəri seçilən Heydər Əliyevin gündəlik fəaliyyətində, ümummilli siyasi xəttində Azərbaycan dilinə yayğı mühüm yer tuturdu. “Heydər Əliyev dünyaya gəldiyi torpağa, ana dilinə, xalq danışığı dilinin incəliklərinə, özünəməxsus mülayimliyinə, səmimiyyətinə, eyni zamanda, sərt məntiqi ilə seçilən, vətənə məhəbbətlə böyümüş bir azərbaycanlı kimi həmin dilin daşdığı psixoloji gücü, mənəvi enerjini mənimsəmişdi. Rus dilini nə qədər gözəl öyrənib, həmin dildə ölkənin tanınmış ictimai-siyasi xadimlərinin belə qibtə etdikləri bir səviyyədə danışsa, nitqlər söyləsə, məruzələr etsə də, doğma Azərbaycan dilinin cazibəsindən heç zaman qopmamışdır.” [Xudiyev: 2001]

Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı fəaliyyətini iki mərhələyə bölmək olar: 1.1960-80-ci illərdə Azərbaycan dilinin inkişafı. 2.Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin inkişafı.

Siyasi lider rəhbərliyinin birinci mərhələsində Azərbaycan dilinin siyasi nüfuzunu qaldırdı. 1989-cu ilin avqust-sentyabr aylarında Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Tacikistan respublikalarının Ali Sovetləri dövlət dili haqqında qanun qəbul edəndə, 1978-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan SSR Konstitusiyasında Azərbaycanda dövlət dilinin bütün istiqamətlərdə inkişafı təmin edilmişdi. Azərbaycan dilini təbliğ edən Məhəmməd Biriyanı Sibirdən sürgündən xilas edib Bakıya gətirəndə, 60-cı illərdə “Gülüstən” poemasına görə Bəxtiyar Vahabzadəni siyasi təqiblərdən qoruyanda da, Azərbaycanın ustad sənətkarlarını mükafatlara təqdim edəndə də Azərbaycan dilinin keşiyində dayanırdı. Azərbaycan dilində yazılmış əsərlərə SSRİ dövründə ölkə miqyasında ali mükafatların verilməsi Azərbaycan mədəniyyətinə böyük qiymətlə yanaşı, əslində, Azərbaycan dilini beynəlxalq miqyasda tanımaq, təbliğ etmək idi. Bununla da SSRİ-nin konyuktur dil siyasəti dahi lider Heydər Əliyev tərəfindən iflasa uğradıldı.

N.Cəfərov dahi rəhbərin dil siyasətini xarakterizə edərək yazır ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq siyasi mövqeyi təmin olunmuşdur; Təhsilin, elmin, ədəbiyyatın və s. inkişafı ana dilinin – dövlət dilinin tərəqqisi üçün geniş şərait yaratmışdır; Azərbaycan dili Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq nüfuzunun artması ilə tarixdə ilk geniş beynəlxalq arenaya çıxmışdır.

Azərbaycan Respublikasının dil siyasətinin əsaslarını yaradan Heydər Əliyevin apardığı dil siyasəti Azərbaycanda milli dilin nüfuzunu yüksəldərək onun ən müxtəlif sahələrdə işlənməsini təmin etmişdir. Azərbaycanda geniş işləklik funksiyası yerinə yetirən rus dilinin hegemonluğunu aradan qaldırılmışdır. Dövlət dilinin ictimai-siyasi mövqeyi gücləndirilərək

ədəbi dilin inkişafı təmin edilmişdir. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı nəzəri-ideoloji baxımdan işlənib hazırlanmış siyasətin nəticəsidir. Ulu öndər fəaliyyəti dövründə Azərbaycan dilinə mənəvi varlıq kimi yanaşaraq bu dilin adının dəyişdirilməsinin yolverilməz olduğunu xarakterizə etmişdir. “Bizim də öz qədim torpağımız, o taylı, bu taylı 40 milyondan çox millətimiz, məhz özümüzə mənsub adət-ənənəmiz, tariximiz, ədəbiyyatımız, dünyanın ən zəngin dillərinə meydan oxuya bilən öz heyratamız, əvəzsiz qədim Azərbaycan dilimiz var. O bizim ana laylamızdır, qılıncımızdır, xilaskarımızdır, ən böyük mənəvi sərvətimizdir. Zaman-zaman onu bütün yasaqlardan, hər cür təhlükələrdən, hücumlardan canımızla, qanımızla qoruyub saxlamışıq, bu günə gətirib çıxarmışıq. Bizim üçün nə onun özünü, nə də adını heç nə əvəz edə bilməz.” [Azərbaycan qəzeti: 1996]

Onun nitqlərində Azərbaycan dilinin dövlət dili adlandırılmasının siyasi mahiyyəti açıqlır. Qeyd edilir ki, dövlət dili böyük ictimai-siyasi hadisədir, dilin rəsmi, diplomatik, hüquqi sənədlərdə, inzibati orqanlarda, hərbi sahədə dil kimi işləkliyi təmin edilir. Elmi, texniki, sosial, iqtisadi nailiyyətlərin, ölkənin daxili və xarici siyasətinin bu dildə ifadə olunması dövlət dilinin funksionallığını şərtləndirən əsas amildir. H.Əliyevin dil siyasətində Azərbaycan xalqının tarixi dəyərləri, dilin mənşəyi, formalaşması, sabitləşməsi kimi məsələlərə obyektiv şəkildə yanaşılaraq ciddi elmi faktlarla əsaslandırılır. Dövlətçilik quruculuğunda dil siyasəti, dil quruculuğu, dil mədəniyyəti, yazı və əlifba problemləri, tarixilik, müasirlik, varislik və ənənə əsas prinsiplərdən biri kimi götürülür.

Tarixi dəyərləri yaşadan Heydər Əliyevin dil siyasətində dövlət və dil prinsipləri qarşılıqlı əlaqədə götürülmüşdür. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra qəbul edilmiş bir sıra qanun və qərarlar dilin inkişaf etməsi üçün yollar açır. Xüsusilə Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra ulu öndərin sayəsində ana dilinin – dövlət dilinin ictimai-siyasi nüfuzunun yüksəldilməsi ilə bağlı bir sıra hüquqi sənədlər qəbul edilib. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli dil quruculuğu siyasəti onun milli dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi olaraq bütöv bir sistem təşkil edir.

Azərbaycan dilinin milli-mənəvi, siyasi-hüquqi haqqının bərpa olunması istiqamətində mühüm vacib addımlar atılmışdır. Ulu öndərin qeyd etdiyi kimi, “millətin dilini əlindən alsan, onu öz dilindən məhrum etsən, o millət çox şey itirər. Amma millətin öz doğma dili, ana dili olanda, onu heç nə dəyişdirə bilməz. Allaha şükürlər olsun, bizim Azərbaycan dili çox mükəmməlləşib, çox genişlənidir. Dilimizin çox böyük lüğət ehtiyatı var. Bizim Azərbaycan dili şeir dilidir.” [Heydər Əliyev: 2003]

Heydər Əliyev tərəfindən dövlətin milli dil, milli kimlik siyasətinin uğurla aparılmasının nəticəsi olaraq, hazırda dil ünsiyyət vasitəsi kimi ictimai-siyasi xarakter daşıyır. Həm də ana dilinə dövlət dili statusu verilməklə onun siyasi mahiyyəti açıqlanır. V.N. Qriqoryevə yazır: “Dil siyasəti dil inkişafının gedişinə cəmiyyətin şüurlu müdaxiləsinin nəzəriyyəsi və təcrübəsidir.” [Григорьев: 1963, s.76]

Aparılan dil siyasəti dilin ölkə daxilində inkişafının sistemli aparılmasına istiqamətlənmişdir. Bu baxımdan ölkə həyatında dilin tarixi, müasir vəziyyəti və onun hüquqlarının müdafiə olunması, hüdudlarının genişlənməsi məsələləri daim gündəmdə qalmaqla bərabər, böyük dövləti əhəmiyyət daşıyır. 2001-ci il 17 oktyabrda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan respublikasının dövlət müstəqilliyinin 10-cu ildönümünə həsr olunmuş tən-tənəli mərasimdə qeyd edilir ki, “Moskvadan bizim başımıza nə qədər oyunlar açıldı, nə qədər təzyiqlər göstərildi. Ancaq biz bu təzyiqlərə dözdük. Hələ 1978-ci ildə qəbul olunmuş

Konstitusiyada, bir çox başqa respublikalardan fərqli olaraq, Azərbaycan dili haqqında maddə yazdıq və Azərbaycan dövlət dilinin *Azərbaycan dili* olduğunu orada göstərdik. İndi biz Azərbaycan dilini, bizim ana dilimizi, millətimizin dilini hakim dil etmişik və bütün dünyaya nümayiş etdiririk ki, dünyada Azərbaycan xalqı var, Azərbaycan mədəniyyəti var və bu xalqın doğma ana dili, dövlət dili – Azərbaycan dili vardır.” [Heydər Əliyev: 1994] Milli mədəniyyətimizi dərinləndirən bilən ulu öndər ardıcıl olaraq milli dil siyasətini işləyib hazırlamışdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili olması istiqamətində apardığı işlər, qoyulan məsələlər ana dilimizi inkişaf etdirmiş, müstəqil rəsmi dövlət dili səviyyəsinə yüksəltmişdir. V.Əliyev yazır: “H.Əliyev və Azərbaycan dili! Bu iki ad XX əsrin 60-cı illərindən həmişə qoşa çəkilmişdir. Çünki H.Əliyev Azərbaycanda səlahiyyət sahibi olduğu andan - 1969-cu ildən bu günə kimi Azərbaycan dilinə təkə adü ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, onu həmçinin dövlət siyasətinə çevirmiş, bir an da olsa, diqqətdən yayındırmamışdır.” [Əliyev: 2003, s.13]

Böyük şəxsiyyətin irəli sürdüyü dil siyasəti möhkəm prinsiplər əsasında qurulmuşdur. Bu prinsiplər əsasında Azərbaycan dilinin dövlət tərəfindən inkişaf etdirilməsi, qorunması və zənginləşdirilməsi üçün mühüm işlər görülmüşdür. H.Əliyev çıxışında deyirdi: “Milləti yaşatmaq və millətin indiyə qədər olduğu kimi əzilməsi imkanlarının qarşısını gələcəkdə almaq üçün dilimizi qorunmalıyıq. İndi türkdilli millətlərin dillərində bir qədər fərq var. Amma bu dillərin kökü birdir. Mən belə düşünürəm ki, biz gərək dilimizi tatar dilinə oxşadaq. Yaxud da ki, qırğızlar dillərini bizim dilə oxşatsınlar. Yox. Əsrlər boyu dillərimiz belə yaranıbdir. Amma eyni zamanda dilin işlənməsi mümkün olmadığına görə, bizim dillərimiz lazımı qədər inkişaf edə bilməyibdir. Ona görə də mən Azərbaycan dili haqqında fərman verdim. Azərbaycanda latın əlifbasına keçmək barədə fərman verdim və onun yerinə yetirilməsini təmin etdim. Azərbaycan dilinin bundan sonra da inkişaf etməsi mənim həyatımın ən birinci vəzifəsidir.” [Heydər Əliyev: 2003]

Dövlətçiliyin inkişafında dövlət və ana dili aparılan dil quruculuğu siyasətinin əsasını təşkil etmişdir. Azərbaycan dövlətinin rəhbəri ulu öndərin dil quruculuğu siyasətinin ana xəttini Azərbaycan dilini qorumaq, inkişaf etdirmək və gələcək nəsillərə çatdırmaqdır. Ulu öndərin Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması istiqamətində apardığı işlər ana dilinin məqsədyönlü şəkildə inkişafının sürətlənməsinə təkan verdi.

A.Axundov yazır: “Mübaligəsiz deyər bilərik ki, Azərbaycan dilinin əsrimizin son 30 ilindəki inkişafı ilk öncə Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu illərin təxminən üçdə ikisi dövlət başçısının ölkəyə bilavasitə rəhbərlik etdiyi dövrə düşür. Keçmiş SSRİ-nin rəhbərlik zirvəsində olanda da o, təbii ki, bütün başqa respublikalardan daha artıq öz doğma Azərbaycan respublikası ilə bağlı idi. Bu uzun müddətli zaman daxilində Heydər Əliyev öz ana dilini bir an da olsun nəzərdən qaçırmamış, onun bütün səviyyələrdə mövcud olan problemlərini (dil və siyasət, dil və əlifba, dil və millət, dil və ədəbiyyat və s.) öz diqqətində saxlamışdır.” [Əliyev Heydər dil haqqında: 1998, s.17]

Bununla da H.Əliyevin rəhbərliyi illərində Azərbaycan dilinin tam səlahiyyətli dövlət dili kimi işlədilməsi üçün şərait yaradılmışdır. Ana dilimiz müstəqil rəsmi dövlət dili səviyyəsinə yüksələrək işlənmə səviyyəsini genişləndirmişdir. H.Əliyev demişdir ki, “Bugünkü türk dilinin yaranması böyük Atatürkün xidmətləridir. Bilmirəm siz bunu demisiniz, yoxsa yox, mən Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi yaratmışam. Çünki Atatürk təkə Anadolu türklərinin deyil, o, bizim hamımızdır. Mən Anadolu türk dilinin nə qədər ağır vəziyyətdə olduğunu bildirdim. Əgər Atatürk dil haqqında qərarlar qəbul etməsəydi, bu gün belə gözəl Anadolu

türkcəsi olmazdı. Ona görə də dil, dil, bir də dil... Dili inkişaf etdirməliyik.” [Heydər Əliyev: 2003]

Bugünkü Azərbaycan dilinin inkişafı, qorunması da Heydər Əliyevin xidmətləridir və onun adı ilə bağlıdır. Çünki dil proseslərinin nizamlanmasına xüsusi diqqət yetirilmiş, dil siyasəti möhkəm prinsiplər əsasında qurulmuşdur. Bütün tədbirlərdə dilə münasibət siyasi xarakter kəsb edir. Ümummilli lider Heydər Əliyev dilimizin saflığını, mənəvi zənginliyini qorumağın vacibliyini çıxışlarında hər zaman vurğulayır, dövlət idarəçiliyində bu zəruri şərtə əməl etməyin vacibliyini önə çəkirdi. Bununla bağlı qeyd edirdi ki, “Azərbaycan dili dünyanın inkişaf etmiş dillərindən olduğundan müasir dövrün ən müxtəlif ictimai-siyasi, elmi-mədəni, fəlsəfi-intellektual məzmun və hadisələri, informativ mənzərəsi bu dildə çevik şəkildə səlisliklə əksini tapa bilir. Çünki dil siyasəti insanların ünsiyyət vasitəsi kimi həyata keçəndə reallaşır. Məhz bu ehtiyaclardan irəli gələn spesifik ünsiyyət mənafeələrinin mövcudluğu sayəsində dil siyasi fenomen olur.” [Abdullayev: 1986, s.4]

H.Əliyevin dil quruculuğu siyasəti sayəsində Azərbaycanda elmin, təhsilin elə bir sahəsi yoxdur ki, dövlət dilinin işlənməsi və fəaliyyəti konkret maddələr əsasında öz əksini tapmamış olsun. Müasir dövrdə Azərbaycan dili elə bir inkişaf mərhələsinə çatmışdır ki, elmi-texniki inkişaf nəticəsində yaranmış müxtəlif fikirləri, sözləri, anlayışları, xüsusi elmi və texniki terminləri çox asanlıqla ifadə etmək olur. Bu onu göstərir ki, Azərbaycan dili ictimai, siyasi, mədəni inkişafı ilə bağlı olaraq tərəqqi edir, onun publisist, bədii, elmi və siyasi üslubları daha da inkişaf edir və zənginləşir. Çünki dil onun dövlətçilik siyasətində millətin var olma atributlarının əsası kimi qəbul olunur və milli varlığın timsalı kimi inkişaf etdirilir. Ümummilli lider Heydər Əliyev müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin qorunub saxlanması, onun zənginləşdirilməsi istiqamətində də böyük işlər gördü. Azərbaycan müstəqilliyini qazandıqdan sonra milli şüurun inkişafı, demokratik cəmiyyət yaranması ana dilimizin tətbiq sahəsini genişləndirməyi bir zərurətə çevirdi. Ulu öndərin ana dilinin taleyi barədə təməl düşüncələrini şərtləndirən dil quruculuğundakı ideya istiqaməti bu gün də müasir siyasi baxışlara uyğun səviyyədə aparılmaqdadır. Bu istiqamətdə atılmış vacib siyasi addımlarda Azərbaycan dili müstəqil dövlətçiliyin əsaslarından biri olaraq qəbul edilmiş, onun digər dillər arasında yaşaması və təkmilləşdirilməsi sahəsində konseptual ideyalar irəli sürülmüşdür. Beləliklə, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafının, milli dil siyasətinin əsasını qoydu. Ana dilinin dövlət dili səviyyəsində inkişafında dil məsələsinə xalqın mənəvi problemləri kontekstində yanaşaraq ana dilinin müxtəlif istiqamətlərdə inkişafı üçün perspektivləri müəyyənləşdirdi. Azərbaycan xalqının milli müstəqillik və dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi dövrdə aparılan dil siyasəti milli dilin inkişaf etdirilməsinin təməl daşları olaraq qəbul olunur və onun ideyaları **fundamental konseptual əsaslarda inkişaf etdirilir.**

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə.Z. Dil, siyasət, sosial tərəqqi, Bakı, "Azərbaycan", 1986.
2. Azərbaycan qəzeti, 7 noyabr, 1996-cı il
3. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Türksöy təşkilatının üzvü olan ölkələrin mədəniyyət nazirləri daimi şurasının XIX toplantısının iştirakçılarını qəbul edərəkən çıxışından. Bakı şəhəri, 6 fevral 2003-cü il.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin 10-cu ildönümünə həsr olunmuş təntənəli mərasimdəki nitqindən, Respublika sarayı, 17 oktyabr 2001-ci il.
5. Bakı Dövlət Universitetinin 75 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdəki nitqi, 26 noyabr 1994-cü il.
6. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti, Bakı, Nurlan, 2003.
7. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir, IV c. Bakı, Azər nəşr, 1997.
8. Əliyev Heydər dil haqqında və Heydər Əliyevin dili, Bakı, Elm, 1998.
9. Xudiyev N. Dahi xilaskar, Dirçəliş-XXI əsr, 2001-ci il, № 44, oktyabr.